

Ὁ ἀνὴρ ὑπέστη κατ' ἐξοχὴν τὴν ἐπίδρασιν τῶν χρόνων αὐτοῦ, τῶν παθῶν καὶ αἰσθημάτων τοῦ κοινωνικοῦ περιέχοντος. Πολιτειοδίφης τοῦ ἐνεστῶτος, ὠρισμένον ἐπιδιώκων σκοπόν, δὲν ἐσκέφθη νὰ ὑποτυπώσῃ ἀπόλυτον πολιτικὴν θεωρίαν, ἀλλὰ βασιζομένην ἐπὶ τῶν διδαγμάτων τῆς πείρας καὶ τῆς παρατηρήσεως. Ὁ Ἡγεμὼν εἶνε τὸ ἐγχειρίδιον τῆς πολιτικῆς σοφίας τοῦ αἰῶνος ἐκείνου.

Τὸ βιβλίον, ἀναλυόμενον ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς ἀπολύτου ἠθικῆς, οὐδεμίαν ἔχον σχέσιν πρὸς τὴν παθολογικὴν κατάστασιν τῆς κοινωνίας ἐκείνης, καὶ ἰδίᾳ τῆς Ἰταλίας, καὶ πρὸς τὰς περιστάσεις, ἐξ ὧν προεκλήθη, εἶνε ἀναντιρρήτως ἀπόβλητον· ἀλλ' ἐγράφη ὑπὲρ ὠρισμένων περιστάσεων καὶ προσώπων. Ἐζητεῖτο ἡγεμῶν, κυβέρνησις ἰσχυρά, ἱκανὴ νὰ συγκεντρώσῃ τὴν ὑπερτάτην ἀρχήν, ὑπερπηδῶσα πάντα τὰ προσκόμματα καὶ συντελοῦσα εἰς τὴν ἀνόρθωσιν τῆς κοινωνικῆς τάξεως καὶ τὴν ἐνότητα τῆς Ἰταλίας. Κατὰ τὸν αἰῶνα ἐκείνον ἡ εὐρωπαϊκὴ πολιτικὴ ἀπέστη πάσης ἠθικῆς· σκληρὰ καὶ ἰδιοτελής, ἐστηρίζετο ἐπὶ τῆς βίας καὶ τῆς ἀδικίας, γνώμονα ἔχουσα τὴν ἐπιτυχίαν· ἦτο ἡ πολιτικὴ Λουδοβίκου τοῦ Ἐνδεκάτου, Καρόλου τοῦ Πέμπτου, Ἐρρίκου τοῦ Ἑβδόμου. Κατὰ τὰς μεγάλας ἐπαναστατικὰς μεταμορφώσεις τῶν χρόνων ἐκείνων ἡ βία καὶ ἡ σκληρότης ἦσαν τὰ δραστικώτατα τῶν φαρμάκων, οἷς ἐχρῶντο λαοὶ καὶ κυβερνήσεις, ἐκ περιτροπῆς νικηταὶ καὶ ἠττημένοι· τὸ δηλητήριον τῶν Βοργιῶν, ἡ ἀγχόνη Ἐρρίκου τοῦ τυράννου τῆς Ἀγγλίας, τὸ καθαρτήριο πῦρ τοῦ ὀρησκευτικοῦ μεταρρυθμιστοῦ Καλβίνου θεωροῦνται χρήσιμα πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ ἐπιδιωκομένου σκοποῦ. Ταῦτα ἔχων ὑπ' ὄψει ὁ Μακιαβέλλης ἐπέισθη, ὅτι, πρὸς ἐπικράτησιν πολιτικοῦ σχεδίου, οἷον ἦτο ἡ ἐνότης τῆς Ἰταλίας, ἦσαν ἐπιβλαβῆ μᾶλλον ἢ σκόπιμα τὰ ἰδεολογικὰ μέσα. Μεγάλαι ἐπαναστάσεις ἐξεγείρουσι σφοδρὰ πολιτικὰ πάθη, πρὸς κατεύνασιν δ' αὐτῶν ἀπαιτεῖται ἔκτακτον σθένος ψυχῆς καὶ δραστηριότης. Πρακτικὸς πολιτικὸς περιφρονεῖ τὰς πολιτείας, τὰς ἐξευρημένας ὑπὸ τῶν ἰδεολόγων, ἃς οὐδέποτε εἶδέ τις οὐδ' ἔγνω. Ὅτε ἐν αὐτῷ τῷ Βατικανῷ ἐθεοποιεῖτο ἡ βία καὶ ἡ ὑπόκρισις, ὁ Μακιαβέλλης κατεδίκαζε τὴν πολιτικὴν τῆς εὐαισθησίας, κατανοῶν, ὅτι ἀνὴρ, ἀξιών νὰ διαδραματίσῃ πρόσωπον μεταρρυθμιστοῦ καὶ ἀνακαινιστοῦ, ἀλλ' ἀγαθὸς κατὰ πάντα μέσῳ ἄλλων μὴ τοιούτων, ἤθελε καταστραφῆ θάττον ἢ βραδύτερον.

Ἦθελον εἶναι πονηραὶ αἱ ἐν τῷ Ἡγεμόνι ἀναγραφόμεναι ὑποθῆκαι, ἂν ἦσαν ἀγαθοὶ οἱ ἄνθρωποι, δυστυχῶς ὅμως οὗτοι εἶνε κακοί. Τοιοῦτο τὸ ἀπόρρητον τῆς πολιτικῆς ταύτης διδασκαλίας. Μετ' ἀδιαφορίας ἀναλύονται τὰ συμβάντα τῆς ἱστορίας καὶ παρέχεται ἡ λύσις τῶν μεγάλων προβλημάτων τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως. Ἡ ψυχὴ τοῦ συγγραφέως εἶνε πεπληρωμένη μακρᾶς ἐπωδύνου πείρας καὶ τῆς παρακολουθούσης αὐτὴν πικρίας. Ἐκάστη φράσις προδίδει ἄνδρα, κατανοήσαντα τὰ αἰσθήματα καὶ πάθη, ἅτινα κατεβίβρωσκον τοὺς ἀνθρώπους τῶν χρόνων ἐκείνων. Σπανίως ὁ ἀγὼν τῆς ἱστορίας ἐγένετο σφοδρότερος καὶ χαλεπώτερος τοῦ κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Ἀναγέννησεως. Γινώσκομεν τὴν εἰκόνα αὐτῶν, ἀπαισιῶς ἐξαπλουμένην ἀπὸ τῶν ὑπὸ τοῦ Δάντου σκοτεινῶν συλλήψεων τοῦ Ἄδου καὶ τοῦ Καθαρτηρίου μέχρι τῶν ζοφερωτάτων παραστάσεων τοῦ χρωστῆρος τοῦ Μιχαὴλ Ἀγγέλου. Διότι ἡ Ἀναγέννησις, οὔσα τὸ μὲν χρησιμίδος Σίβυλλα διὰ τὸν λαμβάνοντα ἑαυτοῦ συνειδήσιν νέον κόσμον, εἶνε ἀφ' ἑτέρου ἡ Πυθόνισσα τῆς ὀδύνης, ὑφ' ἧς οὗτος καταλαμβάνεται, ἀπολέσας προῶρως τὴν πίστιν, τὴν συνειδήσιν καὶ τὴν ἐλευθερίαν, ζητῶν δὲ ν' ἀνεύρη τὸν τρόπον τῆς ἐξεγέρσεως καὶ ἀνακαινήσεως ἐν τοῖς δόγμασι ζοφερᾶς πολιτικῆς θεωρίας.

Ὁ Ἡγεμὼν τοῦ Μακιαβέλλη εἶνε ἡ περιληπτικὴ εἰκὼν τῶν ἡγεμόνων τοῦ μέσου Αἰῶνος καὶ τῆς Ἀναγέννησεως, οἵτινες, πρὸ οὐδενὸς διστάσαντες ἐγκλήματος, ἀπέβλεψαν μόνον εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ ἐπιδιωκομένου σκοποῦ. Πρότυπα εἶνε ὁ Φραγκίσκος ὁ Σφόρτσας, ἀπὸ ἰδιώτου καταστάς δούξ Μεδιολάνων, καὶ ὁ Καῖσαρ Βοργίας, ἐργασθεὶς καθ' ἅπαντα τὸν βίον διὰ παντὸς ἐγκλήματος νὰ ἐπεκτείνῃ τὴν ἐπικράτειαν αὐτοῦ, τυχὼν δὲ τῆς συνδρομῆς τοῦ πάπα Ἀλεξάνδρου τοῦ Ἑκτου, τοῦ ἀληθοῦς αὐτοῦ πατρός.

Ἰδίᾳ ὁ τελευταῖος οὗτος παρέχει προσφορώτατα παραδείγματα πρὸς διδασκαλίαν παντὸς ἡγεμόνος συνετοῦ καὶ φιλοδόξου. Καὶ εἶνε μὲν ἀληθές, ὅτι αἱ πράξεις αὐτοῦ δὲν ἐπήνεγκον τοὺς προμελετηθέντας καὶ ἐπιζητηθέντας καρπούς, πλὴν τούτου ὑπαίτιος δὲν ἦτο οὗτος, ἀλλ' αἱ παλιντροπίαὶ τῆς τύχης. Ἀλέξανδρος ὁ Ἑκτος ἐφιλοδόξει νὰ καταστήσῃ μέγαν τὸν υἱόν, νὰ εὐρύνη τὴν ἐπικράτειαν αὐτοῦ· ἀλλ' εὔρε πολλὰς δυσχερείας εἰς τοῦτο, τὸν Δοῦκα τῶν Μεδιολάνων, τοὺς Βενετούς καὶ ἄλλους ἰταλοὺς ἡγεμόνας. Οὕτως ἐχόντων τῶν

πραγμάτων, ἐσκέφθη ὅτι ὁ σκοπὸς αὐτοῦ εὐχερῶς δύναται νὰ ἐπιτευχθῆ διὰ τῆς καταστροφῆς τῶν ἀντιπάλων, οὓς ἐξεμηδένισε καὶ κατάρθωσε σὺν τῷ χρόνῳ νὰ καταστῆ δεσπότης τῆς Ρωμανίας καὶ τοῦ δουκάτου Οὐρβίνου. Ὁ δούξ Βοργίας, καταλαβὼν τὴν πρώτην τῶν χωρῶν τούτων, παρετήρησεν ὅτι αὕτη ἦτο ἔρμαιον πάσης ληστείας καὶ κακοπραγίας, δι' ἧ ἦσαν ὑπαίτιοι οἱ χωροδεσπότες· ἐσκέφθη ἄρα, ὅτι ὤφειλε νὰ ἐγκαθιδρύσῃ ἀγαθὴν κυβέρνησιν πρὸς ἀποκατάστασιν τῆς τάξεως· οὕτω παρέσχεν ἀπόλυτον ἐξουσίαν εἰς τινὰ σκληρὸν ἄνδρα, ἐν βραχεῖ χρόνῳ ἐπαναγαγόντα διὰ βιαίων μέσων τὴν τάξιν καὶ τὴν εἰρήνην, οὐ ἔνεκα ἐκτῆσατο μεγίστην ὑπόληψιν. Ἄλλ' ὁ δούξ κατενόησεν, ὅτι ἡ ἀπόλυτος αὕτη ἐξουσία καὶ τὰ κατ' ἀνάγκην ἐπακολουθήσαντα αὐτῇ κακὰ ἠδύναντο νὰ καταστήσωσιν αὐτὸν μισητόν· ἐσκέφθη λοιπὸν ν' ἀποδείξῃ, ὅτι, ἂν συνέβῃ σκληρότης, τοῦτο προῆλθεν οὐχὶ ἐξ αὐτοῦ, ἀλλ' ἐκ τοῦ σκληροῦ χαρακτῆρος τοῦ ὑπηρέτου· ὅθεν διέταξε νὰ διαμελισθῆ πρῶϊαν τινὰ πρὸς εὐχαρίστησιν ἅμα καὶ κατάπληξιν τοῦ λαοῦ.

Ἡ βραχεῖα αὕτη σκιαγραφία μαρτυρεῖ προδήλως τὴν ἄρχουσαν ἐν τῷ Ἡγεμόνι σκέψιν. Αἱ πράξεις τοῦ δουκὸς δὲν εἶνε ἀξιόμειπτοι, ἀλλὰ μᾶλλον ἀξιομίμητοι. Ὁ δὲ φρονῶν ὅτι ἔχει ἀνάγκην νὰ ἐξασφαλίσθῃ ἀπὸ τῶν ἐχθρῶν, νὰ κερδήσῃ φίλους, νὰ θριαμβεύσῃ διὰ τῆς ἰσχύος ἢ τῆς ἀπάτης, νὰ ἐφελκύσῃ τὴν ἀγάπην καὶ τὸν φόβον τῶν λαῶν, τὸν ἄνδρα τοῦτον ὀφείλει νὰ λάβῃ πρότυπον.

Βεβαίως τοιαῦται ὑποθῆκαι ἀπαγορεύονται καὶ ὑπὸ τῆς ἠθικῆς καὶ ὑπὸ τῆς θρησκείας, καταδικάζει δ' αὐτὰς ἡ κοινὴ τῶν ἀνθρώπων συνείδησις. Ἄλλ' ὁ ἡγεμὼν, ἀγωνιζόμενος ὑπὲρ τῆς ἀρχῆς καὶ τοῦ σκοποῦ αὐτοῦ, ὀφείλει νὰ ἦνε ἀνώτερος τοιούτων ἐνδοιασμῶν. Ἡ ἀρετὴ, ἡ θρησκεία πρέπει νὰ ᾧσι μέσα μόνον, προσωπεῖον, ὅπερ ὀφείλει νὰ φέρῃ ἕκαστος ἐφ' ὅσον δύναται καὶ συμφέρει αὐτῷ. Ὁ ἡγεμὼν ὀφείλει νὰ ἐπιδιώκῃ φήμην ἐπ' ἀγαθότητι, ἐπὶ πίστει εἰς τὰς ὑποχρεώσεις αὐτοῦ, ἐπὶ δικαιοσύνῃ· ἀλλ' ἐν δεδομένῃ περιστάσει ὀφείλει νὰ πράττῃ τὰναντία τούτοις, τῆς χρείας καλούσης. Ὁ ἡγεμὼν δὲν δύναται νὰ ἐξασκῆ ἀποινεὶ πάσας τὰς ἀρετάς, διότι τὸ συμφέρον τῆς συντηρήσεως ὑποχρεοῖ αὐτὸν συνήθως νὰ παραβιάζῃ πάντα νόμον φιλανθρωπίας, χάριτος, θρησκείας. Βλέπομεν εὐχαρίστως τὸν ἄνθρωπον οἷος φαίνεται, οὐχὶ δὲ οἷος πράγματι εἶνε. Τὸ σπουδαιότατον εἶνε ἢ ἐν τῇ ἀρχῇ

ἐπικράτησις αὐτοῦ, τὰ δὲ μέσα θέλουσι κριθῆ ἀείποτε ἔντιμα. Διότι ὁ χυδαῖος παρατηρεῖ τὴν ἐπιφάνειαν μόνον τῶν πραγμάτων, κρίνων αὐτὰ ἐκ τῆς ἐπιτυχίας.

Ὁ ἡγεμὼν ὀφείλει νὰ καταλάβῃ τὴν ἀρχὴν εἴτε διὰ τῆς συνδρομῆς τοῦ λαοῦ, εἴτε διὰ τῆς τῶν μεγιστάνων. Καὶ ὁ μὲν καταλαμβάνων τὴν ἀρχὴν διὰ τῶν μεγιστάνων ἔχεται αὐτῆς δυσχερέστερον, καθὼ εὐρίσκων πολλοὺς περὶ ἑαυτόν, φρονοῦντας ὅτι εἶνε ὅμοιοι αὐτῷ· ἀλλ' ὁ διὰ τοῦ λαοῦ τὴν ἀρχὴν καταλαμβάνων διατελεῖ μόνος, οὐδένα ἢ ὀλίγους μόνον εὐρίσκων ἀπροθύμους πρὸς ὑπακοήν. Πρέπει ἄρα ὁ ἡγεμὼν νὰ ἐρεΐδῃται ἐπὶ τοῦ λαοῦ μᾶλλον ἢ ἐπὶ τῶν μεγιστάνων, διότι ὁ λαὸς εἶνε ἔντιμότερος καὶ πιστότερος, ἐπιθυμῶν μόνον τὴν μὴ καταπίεσιν, ἐν ᾧ οἱ μεγιστάνες τούναντίον τείνουσι πρὸς τὸ ἀρχεῖν καὶ καταπιέζειν.

Ἀλλὰ πρὸς διατήρησιν ἑαυτοῦ ὁ ἡγεμὼν ὀφείλει νὰ μεριμνήσῃ κατ' ἐξοχὴν περὶ τῆς στρατιωτικῆς ἀνατροφῆς καὶ ὀργανώσεως τοῦ τόπου, ἐπὶ ταύτης δὲ νὰ στηρίξῃ τὴν πραγματικὴν ἑαυτοῦ δύναμιν· πρέπει νὰ ᾔνε στρατηγός, ἐνοπλιος προφήτης, ἀριστοτέχνης τῆς πολεμικῆς τέχνης, ἱκανὸς νὰ ἐμφυσήσῃ τῷ πολίτῃ γενναῖον φρόνημα καὶ τὴν ἐθνικὴν ἀτομικότητα καὶ συνείδησιν. Ἡ παλαιὰ Ἰταλία ᾔτο ἀκμαία καὶ ἰσχυρὰ ἐφ' ὅσον εἶχεν ἀρρενωπὰ ἦθη· τούναντίον δὲ διεφθάρη, ὅποτε κατέστη μαλθακὴ καὶ ἀβροδίατος. Οὐδεμία πολιτεία, ἐστερημένη στρατιωτικῆς δυνάμεως, δύναται νὰ ᾔνε ἀσφαλῆς. Τοῦτο ὀφείλει νὰ γινώσκῃ ἐκ τῶν προτέρων ὁ ἡγεμὼν. Τοιοῦτο ἔσται τὸ πρῶτιστον μέλημα τοῦ πολιτικοῦ ἀνακαινιστοῦ, ὁ δὲ στρατὸς δεόν νὰ ᾔνε ἰθαγενῆς, οὐχὶ δ' ἐξ ἀλλοφύλων στοιχείων, προθύμων ἐκάστοτε νὰ ἐγκαταλίπωσι τὸν ἡγεμόνα καὶ προδώσωσι τὸν τόπον. Ἐν τοῖς χρόνοις τῶν Μισθοφόρων πρῶτος ὁ Μακιαβέλλης ὑφοῖ τὴν φωνὴν ὑπὲρ ἐθνικῶν στρατῶν· ὁ συγγραφεὺς τῆς Πολεμικῆς Τέχνης δύναται νὰ θεωρηθῆ ὡς ὁ εἰσηγητὴς τοῦ νεωτέρου στρατολογικοῦ συστήματος.

Ὁ ἡγεμὼν, πρὸς ἀποτροπὴν τῶν περιβαλλόντων αὐτὸν κινδύνων, ὀφείλει νὰ παρίσταται διφυής, ἰδίᾳ δὲ νὰ θεωρῆται πανοῦργος καὶ γενναῖος· καὶ πρὸς τοῦτο ἄς ἐκλέξῃ μεταξὺ ἀλώπεκος καὶ λέοντος, τὸ μὲν πρὸς ἀναγνώρισιν τῶν παγίδων, τὸ δὲ πρὸς ἐκφόβησιν τῶν λύκων. Δὲν εἶνε ὑπόχρεως νὰ τηρῆ τὸν λόγον αὐτοῦ, ἂν τοῦτο καθίσταται αὐτῷ ἐπιβλαβές. Συνήθως ἐκ τῶν ἡγεμόνων ὠφελοῦνται οἱ γινώσκον-

τες νὰ ὑποκρίνωνται τὴν ἀλώπεκα· ἀλλ' ὀφείλει ὁ ἡγεμὼν νὰ γινώσκῃ ν' ἀποκρύπτῃ τὴν φύσιν ταύτην, νὰ ᾔνε δὲ μέγας ἐν ἀπάτῃ καὶ ἐν ὑποκρισίᾳ· δὲν δύναται ἐπίσης νὰ παρέχῃ προσοχὴν εἰς πᾶν ὃ τι ὁ ἄνθρωπος φρονεῖ ἀγαθόν, ἅτε ἠναγκασμένος συνήθως, πρὸς διατήρησιν τῆς ἀρχῆς, νὰ πρῶττη παρὰ τὴν πίστιν, τὴν πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπην, τὴν εὐσέβειαν. Μέριμνα ἄρα τοῦ ἡγεμόνος πρέπει νὰ ᾔνε ἡ τήρησις τῆς ἀρχῆς, οἱ δὲ τρόποι, οὓς ᾔθελε χρησιμοποίησῃ, θέλουσιν ἐκτιμηθῆ ἀναλόγως τῆς ἐπιτυχίας· διότι ὑπ' αὐτῶν μόνον καὶ ὑπὸ τῶν κατ' ἐπίφασιν τελουμένων ἀλίσκεται ὁ ὄχλος. Ἀλλ' ἐν τῷ κόσμῳ ὄχλοι μόνον ὑπάρχει.

Τὰ δόγματα ταῦτα τοῦ ἡγεμόνος δὲν εἶνε, ὡς εἶπον, καινοφανῆ ἐν τῇ πολιτικῇ ἐπιστήμῃ καὶ τέχνῃ τοῦ μέσου Αἰῶνος καὶ τῆς Ἀναγεννήσεως. Πρὸ τοῦ Μακιαβέλλη ὑφίστατο ἤδη ὁ Μακιαβελλισμὸς ἐν τῇ Ἰταλίᾳ καὶ τῇ λοιπῇ Εὐρώπῃ, διδασκόμενος ἐν ἀποκρύφοις ἐγχειριδίοις τῶν ἀποστόλων καὶ θεωρητικῶν τοῦ Καθολικισμοῦ. Ὁ σκοπὸς ἀγιάζει τὰ μέσα· τοῦτο ἐδίδασκεν ἡ Ἐκκλησία, τοῦτο ἔπραττεν ἐν ταῖς σχέσεσιν αὐτῆς μετὰ λαῶν καὶ κυβερνήσεων· οὐδὲ παρεῖχε μόνῃ ἢ οἰκογένειᾳ Βοργία παράδειγμα δημοσίων καὶ ιδιωτικῶν ἐγκλημάτων. Ἐν μέσῳ τῆς συγχύσεως ἐκείνης καὶ τῆς διαφθορᾶς τοῦ αἰῶνος εἶχεν ἐκλίπη ἀπὸ τῆς δημοσίας συνειδήσεως καὶ αὐτὸ τὸ αἶσθημα τοῦ δικαίου. Ἐν τοιαύτῃ κρισίμῳ στιγμῇ παρίσταται ὁ Μακιαβέλλης ἐν τῷ μεταίχμιῳ τοῦ μέσου Αἰῶνος καὶ τοῦ Νέου Κόσμου, τοῦ ἐγκαινιζομένου διὰ τῆς Ἀναγεννήσεως, ζητῶν νὰ χειραφετήσῃ τὴν πολιτικὴν κοινωνίαν ἀπὸ τοῦ κύρους τῆς Ἐκκλησίας, ὅπως μετ' ὀλίγον ὁ γερμανὸς Μεταρρυθμιστὴς ἔμελλε νὰ χειραφετήσῃ ἀπ' αὐτῆς τὴν ἀνθρωπίνην συνείδησιν. Κατὰ μοιραίαν ἀνάγκην ἐζήτησε νὰ πολεμήσῃ τὸ καθεστῶς τοῦτο διὰ τῶν αὐτῶν ὄπλων, δι' ὧν τοῦτο ἐμάχετο καὶ συνετηρεῖτο. *Similia similibus*. Ἀπεκάλυψε τῇ Ἰταλίᾳ τὴν νόσον αὐτήν, ὡς καὶ τὸ αἶτιον, τὴν θεοκρατίαν, μετὰ δὲ τὴν διάγνωσιν ἔγραψε τὴν συνταγὴν ἐν ψυχρότητι καὶ ἀπαθείᾳ, ἱατροῦ, ὀρίζοντος εἰς τὸν ἀσθενῆ τὸ φάρμακον, πικρὸν καὶ ἐπώδυνον, ἀλλὰ δυνάμενον νὰ θεραπεύσῃ αὐτὸν ἀπὸ τῆς ἀτονίας. Εἰ καὶ δημοκρατικὸς τὸ φρόνημα, ἐπικαλεῖται τὴν τυραννίαν πρὸς σωτηρίαν τῆς πατρίδος ὡς τὸ πικρότατον, ἀλλὰ καὶ δραστικώτατον τῶν φαρμάκων, τῶν δυναμένων ν' ἀναζωογονήσωσι τὸν πάσχοντα ἐθνικὸν ὄργανον.

νισμόν. Ἡ σωτηρία τῆς Ἰταλίας δὲν ἠδύνατο νὰ συντελεσθῇ μόνον διὰ τοῦ ἐξαγνισμού καὶ τῆς καθάρσεως τῶν ἠθῶν, καθὰ ἐπεζήτησαν οἱ θρησκευτικοὶ καὶ κοινωνικοὶ μεταρρυθμισταὶ ἢ οἱ περὶ τὸν Ριένζην. Μόνον μοναρχουμένη δύναται νὰ εἰρηνεύσῃ ἡ Ἰταλία, εἶπε σύγχρονος ιστοριογράφος. Ἦτο ἡ κραυγὴ τῆς νέας Εὐρώπης, ἀποτινασσούσης τὴν κόνιν τοῦ Τιμαριωτισμοῦ καὶ ζητούσης τὴν πολιτικὴν ἐνότητα καὶ ἰσχὺν ἐν τῇ ἐθνικότητι διὰ τῆς Μοναρχίας. Καὶ τοῦτον τὸν λόγον κηρύττων ὁ Μακιαβέλλης ἐκσφενδόνησεν ἀπὸ τῆς μονώσεως αὐτοῦ τὸν Ἡγεμόνα ὡς τὸ ἀσφαλέστατον ἐγχειρίδιον, τὸ δυνάμενον νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν ἐθνικὴν ἐνότητα καὶ τὴν ἰσχὺν τῆς Ἰταλίας.

Ὁ συγγραφεὺς τοῦ Ἡγεμόνος θαυμάζεται ἢ ἀναθεματίζεται μέχρι τῆς σήμερον διὰ τὰς ἠθικὰς αὐτοῦ δοξασίας. Ἀλλ' ὅτι οὐδεὶς δύναται ν' ἀρνηθῇ εἶνε, ὅτι οὗτος κατ' ἐξοχὴν εἰσήγαγεν εἰς τὴν πολιτικὴν ἐπιστήμην τῶν νεωτέρων χρόνων τὸ πνεῦμα τῆς μεθόδου, τῆς κριτικῆς, ἀναλύσας τὰ ἐν τῷ βίῳ τοῦ ἀνθρώπου κοινωνικὰ καὶ πολιτικὰ φαινόμενα ἀπὸ θετικῆς ἐξ ὀλοκλήρου περιωπῆς. Πρὶν ἢ ἔτι ὁ ἀστρονόμος Λαίλασο ἀποφανθῇ, ὅτι καὶ ἐν ταῖς ἐρεῦναις τῶν κοινωνικῶν καὶ πολιτικῶν ἐπιστημῶν παρίσταται χρεια τῆς αὐτῆς ἀναλυτικῆς μεθόδου, ἢ χρῆται καὶ ὁ φυσιοδίφης ἐν ταῖς ἐρεῦναις αὐτοῦ, ὁ Μακιαβέλλης ἐχρήσατο τῇ μεθόδῳ ταύτῃ, μὴ φιλοδοξήσας νὰ κατασκευάσῃ ἐκ τῶν προτέρων ἐπὶ καθολικῶν δεδομένων ὑποκειμενικὸν σύστημα, ἢ συμφδὰ νὰ κρίνῃ περὶ πάντων τῶν κοινωνικῶν καὶ πολιτικῶν φαινομένων. Οὕτως, εἰσαγαγὼν εἰς τὴν ἐπιστήμην ταύτην τὴν μέθοδον τῆς παρατηρήσεως, ἐβάδισεν ἐπὶ τὰ ἔχνη τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τοῦ Πολυβίου, ἐξαγαγὼν πορίσματα, ἅτινα οὐκ ὀλίγον ἔμελλον νὰ ἐπιδράσωσι βραδύτερον ἐπὶ τὴν ἀνάπτυξιν αὐτῆς, νέαν λαβούσης ὠθησιν διὰ τῶν δογμάτων τῆς Μεταρρυθμίσεως.

Ὁ Μακιαβελλισμὸς, ὅστις ἦτο τὸ χαρακτηριστικὸν σημεῖον τῶν αἰῶνων ἐκείνων, δὲν ἔσχε μόνον τὸν συγγραφέα τοῦ Ἡγεμόνος θεωρητικὸν καὶ ἀπόστολον. Τὰ δόγματα αὐτοῦ ἀφώρισε μὲν μετ' ὀλίγον ἡ Ἐκκλησία, εἰ καὶ κατ' ἀρχὰς ἀπεδέξατο, δημοσιευθέντος κατὰ πρῶτον ἐν Ρώμῃ τοῦ πολυθρυλήτου βιβλίου *Gratia et privilegio* τοῦ πάπα Κλήμεντος τοῦ Ἐβδόμου, οὐδεμίαν δ' ἐστεφάνωσεν Ἀκαδημία, ἀλλ' ἐκυκλοφόρησαν καθ' ὅλην τὴν Εὐρώπην, ἀνατρέποντά τοὺς παλαιοὺς θεοὺς καὶ νέα πολιτικὰ δαιμόνια καθιεροῦντα. Ὁ φίλος καὶ

συνάδελφος τοῦ Μακιαβέλλη *Γουικιαρδίνης* ἐν ταῖς πολιτικάῃς αὐτοῦ ὑποθήκαις προβαίνει περαιτέρω· ὁ *Scioppius* ἐν τῇ πολιτικῇ *Παιδείᾳ* ἀκολουθεῖ ταῦτ' ἔχνη· ὡσαύτως ὁ *Justus Lipsius*· καὶ ἐπὶ τέλος ὁ *Fra Paolo Sarpi* (1), ὁ σκοτεινὸς θεωρητικὸς τῆς ἐνετικῆς Πολιτείας, ἐν ἣ τὸ δόγμα τῆς πολιτικῆς ἀνάγκης καὶ ἡ θεωρία τοῦ σκοποῦ, ἀγιάζοντος τὰ μέσα, εὔρον τὴν ἀληθεστάτην αὐτῶν πραγμάτων. Οὗτος συνώψισεν ἐν τῷ βιβλίῳ αὐτοῦ πάντα τὰ δόγματα, δι' ὧν ἡ ἐνετικὴ κυβέρνησις διήρκεσεν ἐπὶ τοσοῦτον χρόνον, στηρίξασα τὸ κράτος αὐτῆς ἐπὶ τῶν ἐρειπίων πάσης τιμιότητος. Δίκαιον εἶνε, κατ' αὐτόν, πᾶν τὸ συντελοῦν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς Πολιτείας· πρωτίστη δὲ δικαιοσύνη τοῦ ἡγεμόνος εἶνε ἡ διατήρησις αὐτοῦ ἐν τῇ ἐξουσίᾳ.

Ἡ θεωρία αὕτη ἦτο ἡ διαθήκη τοῦ μέσου Αἰῶνος, θνήσκοντος ἐν τῇ ἁμαρτίᾳ, ἀλλ' ἐν τῇ ὑστάτῃ στιγμῇ τῆς ἀγωνίας κηρύττοντος δημοσίᾳ τὸ ἀπόρρητον τῆς ἠθικῆς αὐτοῦ καὶ πολιτικῆς ὁμολογίας, ᾧ ἐπὶ αἰῶνας ἐχρήσατο πρὸς συντήρησιν καὶ δι' οὗ ἐδογματίσεν αὐθις ὁ Μακιαβέλλης, ὅτι ἡδύνατο νὰ ἐνισχυθῇ, ἐκτελῶν τὴν ἱστορικὴν αὐτοῦ ἀποστολὴν ὁ εὐρωπαϊκὸς κόσμος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΡΙΤΟΝ

ΙΔΕΩΔΗΣ ΠΟΛΙΤΕΙΑ

Θωμᾶς Μῶρος, Καμπανέλλας, Βάκων Βερουλάμιος

Ἡ Ἀναγέννησις ἐνεφορεῖτο ἑλληνικοῦ, ἀλλὰ πρωτίστως πλατωνικοῦ, πνεύματος· ἦτο κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ἀντίδρασις κατὰ τοῦ παρβασιλείαν τέως διεκδικουῦντος ἐν τοῖς γράμμασι καὶ ταῖς ἐπιστήμασι Ἀριστοτέλους. Ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ τῆς Φλωρεντίας ἀνεβίωσεν ὑπ' αἰσίους οἰωνοὺς ἡ πλατωνικὴ τῶν Ἀθηνῶν Ἀκαδήμεια, αἱ ἰδέαι

(1) Opinione del padre Paolo servita come debba governarsi la Repubblica veneziana per havere il perpetuo dominio (1681).

αὐτῆς καὶ αἱ χίμαιραι πανταχοῦ δὲ τῆς Εὐρώπης, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τινων τῶν ἐκ Βυζαντίου φυγάδων, τὸ πνεῦμα τοῦ Πλάτωνος ἤρξατο κυριαρχοῦν. Οὕτως ἐξεδηλοῦτο ἡ ἐπίδρασις αὕτη καὶ ἐν τῇ πολιτικῇ ἐπιστήμῃ διὰ τῆς *Οὐτοπίας* τοῦ ἀρχιγραμματέως τῆς ἀγγλικῆς Πολιτείας Θωμᾶ τοῦ Μώρου (1).

Ὁ ἀνὴρ οὗτος ὑπῆρξε, μεθ' ὅλας τὰς μερίμνας ἐνεργοῦ βίου, θερμὸς θιασώτης τῶν κλασικῶν σπουδῶν. Εἰ καὶ θετικὸς πολιτικός, μεθυσθεὶς ὑπὸ τοῦ ἐλληνικοῦ νέκταρος, οὐ τοσοῦτον μεγάλας δόσεις εἶχον ροφήσῃ οἱ χρόνοι ἐκεῖνοι, προσεπάθησε διὰ πλατωνικοῦ ιδεώδους νὰ ἐξωτερικεύσῃ τὰ εἰδῶλα τῆς πολιτικῆς αὐτοῦ σκέψεως, ἅτινα τοσοῦτον ἀναξίως ἔβλεπεν ὀλιγορούμενα ὑπὸ τὴν ἀδιαφορίαν τῆς γενεᾶς, ἐν ἣ περιφανῶς ἐπρωταγωνίστησαν. Ὑπὸ τοιοῦτον πνεῦμα ἔγραψε τὴν *Οὐτοπία*, διαμαρτυρίαν εὐγενοῦς διανοίας κατὰ τῶν ὑπερφιάλων τάσεων τοῦ αἰῶνος.

Ἡ *Οὐτοπία* εἶνε ἀπήχησις τῆς Πολιτείας. Ἄλλ' ὁ Μῶρος δὲν εἶνε ἀπλοῦς μιμητὴς τοῦ ἑλληνος φιλοσόφου· ἀν' ἡ Πολιτεία εἶνε ἐκδήλωσις ἐλληνικῆς σκέψεως, τούναντίον ἡ *Οὐτοπία* εἶνε εἰκὼν νεωτέρου κόσμου. Τὸ χριστιανικὸν πνεῦμα διαφαίνεται ἀνὰ πᾶσαν αὐτῆς σελίδα. Κατὰ τὸν Πλάτωνα, ἡ προσήκουσα ὀργάνωσις τῆς κοινωνίας καὶ τῶν τάξεων αὐτῆς (ἕκαστον τὰ αὐτοῦ πράττειν), εἶνε τὸ σκοπιμώτατον τῶν μέσων πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ τῆς Πολιτείας, ἐν ἣ ἀπορροφᾶται τέλεον τὸ ἄτομον. Τούναντίον παρὰ τῷ Μώρῳ· ἡ κοινωνικὴ εὐδαιμονία ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς ἐπιτυχοῦς ὀργανώσεως τῆς Πολιτείας. Ἐν γένει παρὰ μὲν τῷ Πλάτωνι πρωταγωνιστεῖ ἡ πολιτικὴ ἰδέα, παρὰ δὲ τῷ μεταρρυθμιστῇ τῆς Ἀναγεννήσεως ἡ ἀνθρωπίνη.

Ἡ οἰκογένεια εἶνε ἡ πρωτίστη τῶν βάσεων τῆς πολιτικῆς κοινωνίας. Ταύτην ὁ Πλάτων προέγραψεν ἀπὸ τῆς Πολιτείας· ἀλλ' ὁ Μῶρος ἀναγνωρίζει αὐτὴν μέγα σημαίνουσαν παρ' εὐκόσμῳ καθεστῶτι, τὸν δὲ γάμον *divini et humani juris communicatio*, συμφώνως τοῖς δόγμασι τῆς νεωτέρας χριστιανικῆς κοινωνίας.

Ἡ οἰκονομικὴ εὐεξία εἶνε ἀναμφιβόλως μία τῶν σπουδαιοτάτων μεριμνῶν πάσης κοινωνίας. Ὑπῆρχον κατὰ τοὺς χρόνους ἐκεῖνους πολιτικοὶ ἄνδρες, ὡς ὁ Ριχελιεύς, φρονοῦντες, ὅτι ἡ πενία τοῦ λαοῦ καὶ ἡ κακοδαιμονία εἶνε ἐχέγγυα πρὸς τὴν ἀσφάλειαν τοῦ μονάρχου. Ἄλλ' ὁ

(1) De optima reipublicae statu, deque nova insula Utopia.

Μῶρος μετ' ἀγανακτήσεως διαμαρτύρεται κατὰ τῆς χυδαίας ταύτης πλάνης. Καλλίστη καὶ ἀληθῶς εὐνομουμένη Πολιτεία κατ' αὐτὸν εἶνε ἐκείνη, ἐν ἣ οἱ κάτοικοι δὲν εἶνε πλούσιοι λίαν, ἀλλ' οὐδὲ πτωχοί, ἐπικρατεῖ δὲ ἀναλογία ἐν τῷ πλούτῳ, μεσότης ἐν ταῖς κτήσεσιν. Τούτου συντελουμένου, ἡ Πολιτεία καθίσταται μόνιμος, ἐλλειπόντων τῶν ἀνατρεπτικῶν στοιχείων, τῶν προθύμων ἀείποτε, ὡς ἐκ τῆς ἐνδείας αὐτῶν, νὰ μετᾶσχωσι τῆς πολιτικῆς ἀνατροπῆς, καθὸ δυναμένων νὰ κερδήσωσι μόνον, μηδὲν δ' ἐχόντων ν' ἀπολέσωσιν.

Αἱ εὐρωπαϊκαὶ πολιτεῖαι, φρονεῖ ὁ Μῶρος, ἐρείδονται ἐπὶ συνωμοσίας τῶν πλουσιῶν πρὸς τὸ ἴδιον αὐτῶν συμφέρον· ἐντεῦθεν ἀδικία καὶ ἀνισότης, μητέρες πάσης κοινωνικῆς νόσου, ἣτις δύναται ν' ἀρθῇ μόνον διὰ τῆς ἐν ἰσότητι καὶ δικαιοσύνῃ διανομῆς τῆς κτήσεως. Ἐφ' ὅσον ἡ ἰδιοκτησία ἀποτελεῖ τὴν βάσιν τοῦ κοινωνικοῦ οἰκοδομήματος, ἡ πολυαριθμοτάτη τάξις τῶν πολιτῶν θὰ ἔχη μόνην μερίδα τὴν ἐνδειαν, τὴν λύπην, τὸν ἀπελπισμὸν. Ἰπὸ τὸ καθεστῶς τῆς ἰδιοκτησίας, ἐν ἣ τὸ χρῆμα διέπει τὰ πάντα, δὲν δύναται νὰ γείνη λόγος περὶ δικαιοσύνης καὶ κοινωνικῆς εὐημερίας, τῶν πολυτιμοτάτων πραγμάτων εὐρισκομένων ἐν χερσὶ τῶν ἀναξιοτάτων. Εἶχε δίκαιον ἄρα ὁ Πλάτων, προῖδων, ὅτι ἡ ἰσότης εἶνε τὸ πρῶτον μέσον πρὸς ἐξασφάλισιν τῆς δημοσίας εὐτυχίας· ἀλλ' αὕτη δὲν δύναται νὰ ἐπιτευχθῇ ἐν Πολιτείᾳ, ἐνθα ἡ κτήσις εἶνε δίκαιον ἀτομικὸν καὶ ἀπεριόριστον, ὁ δὲ ἐθνικὸς πλοῦτος εὐρίσκεται ἐν χερσὶν ὀλίγων, καταλειπόντων τοῖς ἄλλοις πενίαν μόνον καὶ δυστυχίαν.

Ὁ Μῶρος εἶνε κῆρυξ τοῦ δικαίου τῆς ἰσότητος τῶν ἀνθρώπων. Εἰ καὶ δὲν καταδικάζει ἀπολύτως τὴν δουλείαν· οὐχ ἥττον δὲν ὀρίζει αὐτὴν θεσμόν, ἀποτελοῦντα ἀναπόσπαστον κρίκον τῆς κοινωνικῆς ἀλύσεως. Δοῦλος καθίσταται ἐν τῇ Οὐτοπίᾳ μόνον ὁ ἐν πολέμῳ συλληφθεὶς ἐνοπλος· ἀλλὰ καὶ οὗτος ἐφ' ὅρου ζωῆς μόνον, διότι τὰ τέκνα αὐτοῦ εἶνε ἐλεύθερα· ὁ δὲ ξένος δοῦλος ἐλευθεροῦται ἅμα πατήσῃ ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τῆς χώρας.

Οὐδεὶς πολίτης ἐν τῇ Οὐτοπίᾳ διατελεῖ ἄεργος· ἡ ἐργασία εἶνε ὑποχρεωτική· πάσης ἐν τούτοις ἐργασίας μᾶλλον τιμᾶται καὶ θεραπεύεται ἡ γεωργία, θεωρητικῶς ἐν τοῖς σχολείοις διδασκομένη, πρακτικῶς δ' ἐφαρμοζομένη ἐν τοῖς παρακειμένοις τῇ πόλει ἀγροῖς, ὅπερ συντελεῖ καὶ εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν φυσικῶν δυνάμεων τῶν διδασκομένων.

Ἐκαστος τῶν πολιτῶν, πλήν τῆς γεωργίας, ὑποχρεοῦται νὰ ἐξασκῇ καὶ ἴδιον ἐπιτήδευμα, συνήθως τὸ τοῦ πατρός του.

Ἡ βιομήχανος ἐργασία τελεῖται ἐπὶ ἐξάωρον καθ' ἐκάστην ἡμέραν, εἶτα δὲ πάντες οἱ πολῖται ἀσχολοῦνται εἰς τὴν θεραπείαν τῶν τεχνῶν καὶ ἐπιστημῶν, οὕτω μόνον ἐκάστου ἐλευθέρως ἀναπτύσσοντος τὴν ἑαυτοῦ διάνοιαν, ἐν τῇ πλήρει ταύτῃ μορφώσει ἐπιτυγχανομένης τῆς ἀληθοῦς εὐδαιμονίας.

Ἡ ἐλευθερία τῆς συνειδήσεως εἶνε ἀνεγνωρισμένη ἐν τῇ Οὐτοπία· ποικίλα ὑφίστανται ἐν αὐτῇ θρησκευματα, πολλάκις δ' ἐντὸς τῶν τειχῶν μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς πόλεως. Εἰ καὶ εἶνε ἀνεκτὴ ἡ εἰδωλολατρεία, ἐν τούτοις τὸ πλεῖστον μέρος τῶν κατοίκων λατρεύουσι τὸν ἕνα Θεὸν αἰώνιον, ἀπειρον, πληροῦντα τὸν κόσμον διὰ τῆς παντοδυναμίας αὐτοῦ, ἀρχὴν καὶ τέλος πάντων τῶν ὄντων. Ἡ ψυχὴ εἶνε ἀθάνατος, ἀμειβομένη ἢ τιμωρουμένη μετὰ θάνατον. Οὐδεὶς καταδιώκεται ἕνεκα θρησκευτικῶν αἰτιῶν· μόνος δ' ὁ ὑλιστής, ὁ ἀρνούμενος τὴν ἀθανασία τῆς ψυχῆς, οὐδαμῶς τιμᾶται, οὐδ' εἶνε ἐμπειπιστευμένα αὐτῷ τὰ καθήκοντα δημοσίου λειτουργοῦ, ὀφείλοντος νὰ διατελῇ προτύπου πάσης ἀρετῆς.

Οὐδὲν οἱ νόμοι ἄνευ τῶν ἠθῶν· ἡ σωτηρία ἢ ἡ καταστροφή χώρας τινὸς ἐξαρτᾶται ἰδίᾳ ἀπὸ τῶν ἠθῶν τῶν κυβερνώντων, ὀφειλόντων νὰ εἶνε πρότυπα ἀρετῆς. Δυστυχῆς ὁ τόπος, ἐν ᾧ ἀπὸ τῆς ἑδρας τοῦ δικαστοῦ καὶ τοῦ ἄρχοντος δεσπόζουσιν ἡ φιλαργυρία καὶ τὸ ἰδιωτικὸν συμφέρον! Ἐκλείπει τότε ἡ δικαιοσύνη, τὸ ἰσχυρότατον ἔρεισμα τῶν Πολιτειῶν.

Ὁ πόλεμος προσήκει τοῖς θηρίοις μᾶλλον ἢ τοῖς ἀνθρώποις. Οὐδὲν θεωρεῖται τοσοῦτον αἰσχρὸν παρὰ τοῖς κατοίκοις τῆς Οὐτοπίας ὅσον ἡ δόξα, ἢ ἐν πολέμῳ κτηθεῖσα· οὐδέποτε δ' οὗτοι ἐπιχειροῦσι πόλεμον, ἢ μόνον ἐν περιπτώσει ἀμύνης τῶν συνόρων ἢ ἀπελευθερώσεως λαοῦ ἀπὸ τοῦ δεσποτισμοῦ τυράννου. Ἐν τοιαύτῃ περιστάσει λαμβάνουσιν ὑπ' ὄψει οὐχὶ τὰ ἴδια συμφέροντα, ἀλλὰ τὴν εὐημερίαν τῆς ἀνθρωπότητος. Θλίβονται δὲ καὶ αἰσχύνονται ἐπὶ ταῖς δάφναις αἱματηροῦ ἀγῶνος, νομίζοντες μωρὸν νὰ ἐξαγοράζωσι ἀνθρωπίνου αἵματος τὰ λαμπρότατα τῶν ὠφελημάτων.

Τοιοῦτο τὸ διάγραμμα τῆς Οὐτοπίας ἐν ταῖς ἠθικαῖς, κοινωνικαῖς, δημοσίαις καὶ διεθνεσιν αὐτῆς σχέσεσιν. Ἡ ἰδέα τῆς ἀνθρωπίνης ἐνό-

τητος καὶ ἀλληλεγγύης σπανίως ἀνεγνωρίσθη ὑπὸ συγγραφέως τοσοῦτον ἐναργῶς, ὅσον ὑπὸ τοῦ φιλοσόφου τῆς *Οὐτοπίας*. Τὸ δόγμα τῆς ἰσότητος, τὸ διὰ τοσαύτης δυνάμεως ἀναπτυσσόμενον ἐν αὐτῇ, οὐ σμικρὸν ἐπέδρασεν ἐπὶ τῶν μετὰ ταῦτα κοινωνιστικῶν φαντασιογραφημάτων. Τὸ σύστημα τῆς ἐμμέσου ἐκλογῆς τῶν ἀρχῶν, ὅπερ ἀναγράφει ἐν τῷ πολιτικῷ αὐτοῦ συστήματι ὁ Μῶρος, μαρτυρεῖ διορατικώτατον ἄνδρα, μὴ ἐμπιστευόμενον τὴν διεύθυνσιν τῆς κοινωνίας εἰς τὴν αὐτοβουλίαν τοῦ ἡγεμόνος, ἀλλ' οὐδ' εἰς τὰς ἀδυναμίας καὶ τὰς ιδιοτροπίας ἀστάτου πλήθους. Εἰ καὶ παρακολουθεῖ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἤττον τὴν Πολιτείαν τοῦ Πλάτωνος, εἶνε ἥσων αὐτοῦ κατὰ τὴν ἐξωτερικὴν τῆς ἰδέας παράστασιν, ὑπερβάλλει ὅμως ἐν τῇ ἀληθεστέρᾳ κατανοήσει τῆς ἀνθρωπίνης προσωπικότητος συμφώνως τοῖς δόγμασι τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ τοῦ γερμανικοῦ κόσμου. Τοιαῦτα δὲ πρεσβεύων δράττεται τῆς εὐκαιρίας, ἵνα ἐπικρίνη τὴν κοινωνικὴν καὶ πολιτικὴν κατάστασιν τῆς συγχρόνου Εὐρώπης, ὑψῶν τὴν φωνὴν ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας τῆς συνειδήσεως, ὑπὲρ τῆς ἐργασίας, ὀλιγωρουμένης ἕνεκα τῶν τιμαριωτικῶν τάσεων τοῦ αἰῶνος καὶ συνηγορῶν ὑπὲρ τῆς ἀλληλεγγύης τοῦ ἀνθρωπίνου γένους ἐν ἐποχῇ, καθ' ἣν τὸ δίκαιον τοῦ ἰσχυροτέρου ἦτο ὁ ἀρχῶν νόμος, τὰ δὲ προνόμια τὰ ἐρείσματα τοῦ κοινωνικοῦ καθεστῶτος.

Ἡ *Οὐτοπία* κατέστη ἡ ἀφετηρία τῶν νεωτέρων μεταρρυθμιστικῶν θεωριῶν· ἀλλ' ἡ ὑπεροχὴ αὐτῆς ἐπὶ τῶν ἀπομιμήσεων τούτων εἶνε καταφανής. Ὁ τελευταῖος σκοπὸς τῆς πολιτείας ταύτης δὲν εἶνε ἡ ἐν ἰσότητι κτῆσις καὶ ἀπόλαυσις τῶν ὕλικῶν ἀγαθῶν, ὡς τοῦτο συμβαίνει ἐν τοῖς νεωτέροις κοινωνιστικοῖς συστήμασιν, ἀλλ' ὁ ἠθικὸς τοῦ βίου σκοπός, ὁ ἐπιτυγχανόμενος ἐν τῇ ἀμοιβαιότητι καὶ τῇ ἠθικῇ τῶν πολιτῶν συνεργασίᾳ.

Τὸ κοινωνιστικὸν τοῦτο κατασκευάσμα δὲν εἶνε ἰδιότυπος μιᾶς κεφαλῆς σύλληψις, ἀυθαίρετον παίγνιον σχολῆς ἐξόχου ἀνδρός· εἶνε τὸ ἰδεῶδες τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ὑπὸ τοὺς οἰωνοὺς τῆς ἐλληνικῆς ἰδέας λαμβανούσης τὴν ἔμπνευσιν αὐτῆς καὶ τὴν δημιουργίαν, ἀπήχησις τῆς πάλης τῶν ἐλευθέρων ἰδεῶν, τὸ ἄσυλον αὐτονόμου πνεύματος ἐν φανταστικῇ χώρᾳ, ἐπικρίνοντος δι' ἀλληγορικῆς εἰκόνας τὸ καθεστῶς, ἡ πρώτη ἀπόπειρα ριζικῆς ἀνακαινίσεως τῆς νεωτέρας κοινωνίας. Ἡ Ἀναγέννησις, μετὰ βραχεῖαν ἀκμὴν, καταλείπουσα τὸ στάδιον τῆς ἱστο-

ρίας, κληροδοτεῖ διὰ μὲν τοῦ Μακιαβέλλη τὸ ἐγχειρίδιον τῆς πολιτικῆς σοφίας καὶ τῆς ἐμπειρικῆς μεθόδου ἐν τῇ ἐρεύνη τῶν τοῦ κόσμου τούτου πραγμάτων, διὰ δὲ τοῦ Μώρου, τοῦ ιδεώδους τούτου τύπου πρακτικοῦ πολιτικοῦ ἀνδρός, πρεσβεύσαντος καὶ διδάξαντος διὰ τοῦ ἰδίου παραδείγματος, ὅτι ἡ ἠθικὴ δὲν εἶνε ἀνεξάρτητος τῆς πολιτικῆς, ἀποκαλύπτει ἐν ἀπωτέρῳ μέλλοντι τὴν μορφήν Πολιτείας, βασιζομένης ἐπὶ τῆς ἰσότητος καὶ τῆς ἀλληλεγγύης τῶν ἀνθρώπων. Πόσα προβλήματα ρίπτονται δι' αὐτῆς πρὸ τῆς ἐξεγειρομένης εὐρωπαϊκῆς συνειδήσεως καὶ ἐπιστήμης! Τὸ πρόβλημα τῆς οἰκογενείας, τῆς ἰδιοκτησίας, τῆς ἐλευθερίας τῆς συνειδήσεως, τῆς κοινωνικῆς ὀργάνωσέως, τοῦ διεθνοῦς δικαίου. Εἶνε ἀμυδρῶς ἔτι καθωρισμένα, συγκεχυμένα ταῦτα τὰ δόγματα· ἀλλὰ μὴ ὁ ἥλιος, ὁ δοτὴρ πάσης ζωῆς καὶ ἐνέργειας, ὁ φωσφόρος θεός, δὲν ἐπιφαίνεται περὶ τὴν ἠὲ ὀμίχλη πυκνῇ συνεσκοτισμένος; μετ' ὀλίγον προβαίνει ἡ ἡμέρα καὶ λαμπρῶν καταχέεται ἀνὰ πᾶσαν τὴν ἐπίγειον σφαῖραν.

Ἐπὶ αἰῶνα τὸ ἔργον τοῦ ἀρχιγραμματέως τῆς Ἀγγλίας οὐδένα μὲν ἔσχε μιμητὴν, πολλοὺς δὲ ἐπαινέτας. Ἐξοχος κατέστη ἡ δημοτικότης τοῦ Μώρου ἀνὰ πάσας τὰς τάξεις τοῦ εὐρωπαϊκοῦ δημοσίου. Οἱ λόγιοι ἀπεθαύμασαν αὐτό· Οὐτοπία ἐκλήθη ἔκτοτε πᾶν πολιτικὸν φαντασιογράφημα. Οὐκ ὀλίγα δὲ τοιαῦτα ἤρξαντο μετ' ὀλίγον δημοσιεύόμενα· καὶ πρῶτον, τὸ πάντων πρωτοτυπώτερον, ἡ *Ἡλιούπολις* τοῦ ἰταλοῦ μοναχοῦ Θωμᾶ Καμπανέλλη (1).

Ἡ πόλις αὕτη κεῖται ἐπὶ νήσου, εἶνε δὲ λαμπρὰ καὶ θαυμασία. Ἄρχει αὐτῆς ἱερεὺς, ὑπὸ τῶν ἐντοπίων καλούμενος *Ἡλιος*, ὑπέρτατος διαχειριστὴς τῆς πνευματικῆς καὶ κοσμικῆς ἐξουσίας, οὐ πᾶσα ἀπόφασις εἶνε ἀνέκκλητος. Πλὴν αὐτοῦ ὑπάρχουσιν ἐν τῇ Ἡλιούπολει τρεῖς ἄλλοι ἀρχηγοί, ἀντιπροσωπεύοντες τὴν *Ἰσχύρ*, τὴν *Σοφίαν* καὶ τὴν *Ἀγάπην*. Καὶ εἰς μὲν τὸν πρῶτον εἶνε ἀνατεθειμένη ἡ φροντις τῶν κατὰ τὸν πόλεμον καὶ τὴν εἰρήνην καὶ ἐν γένει τῶν τοῦ στρατοῦ· ὁ δεύτερος ἐποπτεύει τὰς ἐλευθερίους τέχνας, τὰς μηχανικάς, ὡς καὶ τὰς ἐπιστήμας καὶ ἐπαγρυπνεῖ ἐπὶ τῆς τῶν πολιτῶν διδασκαλίας. Ὁ δὲ τρίτος διευθύνει τὰ εἰς τὸν οἰκογενειακὸν βίον, τὴν γεωργίαν καὶ τὴν κτηνοτροφίαν ἀναγόμενα.

Οἱ κάτοικοι τῆς Ἡλιούπολεως διαβιοῦσιν ἐν πλήρει κοινωνισμῷ

(1) *Civitas Solis*.

κατὰ κανόνας, ὑπὸ τῶν ἀρχόντων τεθειμένους. Κατὰ πᾶν ἐξάμηνον ὀρίζουσιν οὗτοι ἐκάστῳ τὸν οἶκον καὶ τὸν θάλαμον, ὃν ὀφείλει νὰ καταλάβῃ. Πᾶσα ἐργασία καὶ τέχνη εἶνε κοινὰ ἀμφοτέροις τοῖς φύλοις· μόναι δὲ ἐκτελοῦνται ὑπὸ τῶν ἀνδρῶν αἱ ἔξω τῆς πόλεως ἐργασίαι, αἱ ἀπαιτοῦσαι μείζονα σωματικὴν ρώμην, οἱ δὲ νεανίσκοι ὑποχρεοῦνται νὰ ὑπηρετῶσι τοὺς πρεσβυτέρους.

Ἡ τεκνοποιία εἶνε ὠρισμένη διὰ μὲν τὰς γυναῖκας ἀπὸ τοῦ δεκάτου ἐνάτου ἔτους τῆς ἡλικίας, διὰ δὲ τοὺς ἀνδρας ἀπὸ τοῦ εἰκοστοῦ πρώτου. Ὁ ἀνὴρ καὶ ἡ γυνὴ κοιμῶνται κεχωρισμένοι ἀλλήλων μέχρι τῆς ἡμέρας τοῦ γάμου. Ὅποτε γυνὴ τις δὲν συνέλαβεν ἀπὸ τῆς πρώτης ἐνώσεως, συζεύγνυται μεθ' ἑτέρου· ἀναγνωρισθεῖσα δὲ στείρα, καθίσταται δημοσία· ἀλλὰ στερεῖται τῶν τιμῶν τῶν μητέρων.

Ὁ πόλεμος δὲν εἶνε ξένος παρὰ τοῖς Ἡλιουπολίταις, περὶ πάντων δὲ τῶν κατ' αὐτὸν φροντίζει ὁ Τρίαρχος, ἀντιπροσωπεύων τὴν Ἴσχυν. Οἱ Ἡλιουπολίται δὲν φοβοῦνται τὸν θάνατον, διότι πιστεύουσιν εἰς τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς, ἥτις, ἐξερχομένη τοῦ σώματος, μεταβαίνει κατὰ τὴν ἀξίαν αὐτῆς πρὸς συνάντησιν τῶν ἀγαθῶν ἢ τῶν πονηρῶν πνευμάτων.

Μόνον ἡ γεωργία καὶ αἱ τέχναι τιμῶνται παρὰ τοῖς Ἡλιουπολίταις, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἡ ἐμπορία. Δὲν ἐμπορεύονται· ὅταν δὲ ξένοι ἐμποροὶ προσέρχωνται εἰς τὴν πόλιν ἀλλαχόθεν πρὸς ἀγορὰν τῶν περισσευμάτων, δὲν πωλοῦσιν αὐτὰ ἀντὶ ἀργυρίου, ἀνταλλάσσουσι δὲ μόνον τὰ ἐμπορεύματα ἀντ' ἄλλων, ὧν ἔχουσιν ἀνάγκην.

Ἡ Ἡλιούπολις εἶνε τελεία θεοκρατικὴ πολιτεία· ὑπομιμνήσκει κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἤττον τὴν ὑπὸ Ἰησοιτῶν ἰδρυθεῖσαν τοιαύτην ἐν Παράγουάῃ. Ὁ ἄρχων Ἡλιος εἶνε ὁ ἄκρος ἀρχιερεὺς τῆς πόλεως· οἱ δὲ πρῶτιστοι τῶν ὑπ' αὐτὸν ἀρχόντων περιβάλλονται τὴν ἱερατικὴν ἐξουσίαν. Δύο εἶνε αἱ ἀρχαὶ τῆς Πολιτείας: τὸ Ὄν, ὁ Θεός, ἀρχὴ πάντων τῶν ὄντων, καὶ τὸ Μηδέν, ἄρνησις, ἀναπόφρευκτος δὲ παντὸς πράγματος ὄρος. Ὁ ἀμαρτωλὸς δὲν εἶνε πράγματι τοιοῦτος, καθὸ ἐστερημένος ἐλευθέρας βουλήσεως. Ὁ Θεὸς παρίσταται ἐν τριαδικῇ οὐσίᾳ, ὡς ὑπερτάτη ἰσχύς, ὑπερτάτη σοφία καὶ ὑπερτάτη ἐπιστήμη.

Ἡ Ἡλιούπολις ἐγράφη ἐντὸς εἰρκτῆς, ἐν ἣ εἰκοσιπενταετίαν ὅλην διέμεινεν ὁ Δομινικανός, στρεβλωθεὶς καὶ βασανισθεὶς ὑπὸ τῆς Ἰσπανικῆς ἐν Νεαπόλει ἀντιβασιλείας, καθ' ἧς ἀπεπειράθη νὰ ἐξεγείρῃ τὴν

πατρίδα αὐτοῦ Καλαβρίαν. Ὁ Καμπανέλλης εἶνε εἰς τῶν ἡρώων τῆς νεωτέρας σκέψεως· ἐν τῇ νευροπαθείᾳ αὐτοῦ, προελθούσῃ ἐκ τῶν μακρῶν κακώσεων, ἐφρόνει ὁ φλογερὸς μοναχὸς, ὅτι ἦτο δυνατὸν τὸ φαντασιογράφημα αὐτοῦ νὰ τύχῃ ἱστορικῆς πραγματώσεως. Θὰ ἦτο τότε ὁ μέγας Μεταφυσικός, ὁ ἀνώτατος ἄρχων τῆς Ἡλιουπόλεως. Ἐν συγγραφῇ περὶ τῆς Ἰσπανικῆς Μοναρχίας λέγει, ὅτι καὶ οὗτος ἠδύνατο νὰ ἦνε ἴσως ἀνωθεν κεκλημένος πρὸς διοργάνωσιν τῆς κοινωνίας, ὅτι καὶ ἡ ἐποχὴ αὐτοῦ δὲν στερεῖται Λυκούργων καὶ Σολῶνων, ἀλλ' ὅτι οὗτοι εἶνε κεκρυμμένοι, ἐλεύσεται πλὴν ἡμέρα, ὅτε θὰ ἐκτιμηθῶσι μᾶλλον τὰ νέα, ἅτινα θὰ καταστῶσιν ἱερά, ὡς ἄλλοτε τὰ σιβύλλεια βιβλία ἐν Ρώμῃ.

Ἐν τῇ πολιτικῇ ταύτῃ φαντασμαγορίᾳ ἐπιφανῆ θὰ κατελάμβανε θέσιν, ἂν ἦτο πλήρης, ἡ Νέα Ἀτλαντίς τοῦ Βάκωνος, τοῦ πρώτου μεταρρυθμιστοῦ τῆς νέας φιλοσοφίας καὶ ἀρχιγραμματέως ἐπίσης τῆς Ἀγγλίας, ποιηθεῖσα κατὰ τὸ πρότυπον τοῦ πλατωνικοῦ διαλόγου Κριτίου. Ἡ Νέα Ἀτλαντίς εἶνε ἡ ἐν αὐτῇ μυθευομένη ἐκείνη χώρα, ἡ ἐπὶ τῶν προϊστορικῶν ἔτι χρόνων καταποντισθεῖσα καὶ περὶ ἧς τοσαῦτα ἐθρυλήθησαν ὑπ' ἀρχαίων τε καὶ νεωτέρων.

ὑποτίθεται ἐκ τῶν σωζομένων ἀποσπασμάτων, ὅτι ἐν τῷ φαντασιογραφῆματι τούτῳ ἐσκοπεῖτο ἡ ὑποτύπωσις πλήρους κοινωνικῆς καὶ πολιτικῆς ὀργανώσεως, ἔμμεσος δὲ πιθανῶς ἐπίκρισις τῶν εἰδώλων τῆς Οὐτοπίας. Δυστυχῶς τὸ ἔργον ἀπελείφθη ἀτελές, ἐκ δὲ τῶν τεμαχίων αὐτοῦ διαφέρει ἡ περιγραφή τῶν ἐπιστημονικῶν ἰδρυμάτων τῆς νήσου. Ἐκ τῆς εἰς αὐτὰ ἀποδιδομένης σημασίας καταφαίνεται, ὅτι πρὸς κραταίωσιν ἠθικῆς καὶ κοινωνικῆς τάξεως ἐφρόνει ὁ Βάκων, ὅτι ἡ αὐστηρὰ πνευματικὴ ἀνατροφή τῶν ἀρχόντων ὤφειλε νὰ ἦνε τὸ πρώτιστον ἐχέγγυον εὐημερούσης καὶ ἀσφαλοῦς πολιτικῆς κοινωνίας.

Ἡ Οὐτοπία, ἡ Ἡλιούπολις, ἡ Νέα Ἀτλαντίς δὲν εἶνε τὰ μόνα ἐξευρημένα πολιτικὰ πλάσματα τῶν χρόνων ἐκείνων. Πληθὺς τοιούτων, κατὰ μεταρρυθμιστικὸν ζῆλον πεπονημένων, ἐπῆλθε μετὰ ταῦτα. Αὐτοσχέδια κοινωνικὰ συστήματα ἀγνώστων τόπων, ἐν τῇ χώρᾳ τῆς φαντασίας μόνον κειμένων, προβάλλοντο καθ' ἑκάστην εἰς ἀπλοῖκούς ἀναγνώστας ὡς πανάκεια κατὰ τῆς ὑφισταμένης πολιτικῆς καὶ κοινωνικῆς νόσου, ὡς ὑπόδειγμα εὐδαίμονος βίου.

Ἄλλὰ τὰ εἰδῶλα ταῦτα δὲν ἦσαν ἐπινοήματα ἀπράγμονος δια-
 νοίας, ἐν τῇ μονώσει τοῦ σπουδαστηρίου ζητούσης νὰ δημιουργήσῃ
 νέον κόσμον, ἀνύπαρκτον ἐν τῇ πραγματικότητι. Εἶνε ἡ ἐκδήλω-
 σις τῶν πόθων τῶν χρόνων ἐκείνων, ἐπαναστατικοῦ πνεύματος ρεμ-
 βασμοί, ὑπολανθάνοντες ἐν τῇ ἀρχομένη ἀναπτύξει τῆς εὐρωπαϊκῆς
 ἐλευθερίας. Αἱ δὲ ἀνατρεπτικαὶ αὐταὶ τάσεις δὲν ἐξεδηλοῦντο μόνον
 ἐν ἐπαναστατικοῖς ποιήμασι καὶ φιλοσοφήμασιν, ἀλλ' ἐνίοτε καὶ ἐγί-
 νετο ἀπόπειρα πραγματούσεως αὐτῶν διὰ τοῦ πυρὸς καὶ τοῦ σιδήρου,
 ὡς συνέβη ἐν παρωχημένῳ αἰῶνι ἐν Γαλλίᾳ διὰ τῆς *Jacquerie* καὶ
 τότε ἐν τῇ παραρρηνίῳ Γερμανίᾳ. Ἡ περίοδος ἐκείνη ἦτο ἐποχὴ μετα-
 βάσεως ἀπὸ τοῦ μέσου Αἰῶνος εἰς τὸν νεώτερον κόσμον. Ἡ ἀνθρω-
 πότης ἐπόθει, ἔτεινε πρὸς κρείττονα κατάστασιν, ἀλλ' οἱ πόθοι αὐτῆς
 ἦσαν ἔτι ἀόριστοι καὶ συγκεχυμένοι. Τοιοῦτό τι παρατηρεῖται καὶ
 σήμερον, μετὰ τὴν μεγάλην θύελλαν τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως :
 τάσεις πρὸς αὐθαίρετον δημιουργίαν καὶ διοργάνωσιν κοινωνικῶν καὶ
 πολιτικῶν καθεστώτων, *in abstracto* ὑφισταμένων, ἠκιστα δὲ βασι-
 ζομένων ἐπὶ τῆς ιστορικῆς λογικῆς τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας. Παθο-
 λογικὰ φαντασιοκοπήματα πυρέσσοντος ἐγκεφάλου στεροῦνται πάσης
 πραγματικότητος, μεθ' ὅλην τὴν ὑπαγορεύσασαν αὐτὰ ἀγαθὴν προ-
 αίρεσιν. Ὁ κόσμος οὗτος δὲν εἶνε βεβαίως ὁ κάλλιστος τῶν δυνατῶν,
 ἀλλὰ δὲν δύναται νὰ δημιουργηθῇ τοιοῦτος αὐθαιρέτως, ὑφίσταται
 ἀναγκαίως τὴν ἐπίδρασιν τῆς ιστορίας, ἥτις εἶνε ἡ ἐξ ἀτελοῦς κατα-
 στάσεως ἐπὶ τελειότεραν ἐξέλιξις τῶν κοινωνιῶν καὶ τῶν ἀτόμων. Οὕ-
 τως ἡ ἰδέα ἀπολύτως ἀγαθοῦ κοινωνικοῦ βίου, ὃν ἐκάστοτε ὀνειροπολεῖ
 ἡ μεταρρυθμιστικὴ μουσα τῶν ιδεολόγων, μὴ λαμβάνουσα ὑπ' ὄψει
 τὰ δεδομένα, ἔσται αἰείποτε χίμαιρα, ποιητικὸν εἰδύλλιον μᾶλλον ἢ
 κοινωνικὴ πραγματικότης.

ΒΙΒΛΙΟΝ ΠΕΜΠΤΟΝ

ΤΟ ΔΙΚΑΙΟΝ ΚΑΙ Η ΠΟΛΙΤΕΙΑ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΙΝ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ

Μεταρρύθμισεις

Ἡ Μεταρρύθμισεις εἶνε ἡ πρώτη ἐκδήλωσις τοῦ πνεύματος τῆς ἐπαναστάσεως, τοῦ ἐπὶ τοσοῦτους αἰῶνας ἀντιτιθεμένου καὶ ἀγωνιζομένου κατὰ τοῦ Καθολικισμοῦ, ἡ ἀνακήρυξις τοῦ δόγματος τῆς ἐλευθερίας κατὰ τῆς παραδόσεως καὶ τοῦ κύρους, τοῦ ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας ἀντιπροσωπευομένου. Αὕτη ἐδίδασκε τὴν ἀπόλυτον ἐνότητα ἐν τῷ κόσμῳ· πᾶσα δύναμις ἄρα, ἀντιτιθεμένη εἰς τὴν ἐνότητα ταύτην, ἐκηρύσσετο αἵρεσις καὶ κατεδιώκετο ἀμειλίκτως. Κατὰ τὸ χριστιανικὸν δόγμα, πᾶσα κοσμικὴ δύναμις ἦτο κατωτέρα τῆς Ἐκκλησίας, ἔξω δ' αὐτῆς ἦτο ἡ ἄρνησις, τὸ χάος, ἡ ἐπανάστασις· καὶ ἐντεῦθεν οἱ διωγμοὶ κατὰ παντὸς μὴ ἀνομολογοῦντος τὰ δόγματα τῆς Ἐκκλησίας καὶ δυστροποῦντος ν' ἀναγνωρίσῃ ὑπέρτατον ἀρχηγὸν τὸν ἀξιοῦντα, ὅτι κρατεῖ τὴν κλεῖδα τῶν μυστηρίων πάσης γνώσεως καὶ σοφίας, τὸν ἀλάθητον ποντίφηκα, ἐν ᾧ ἐκορυφοῦτο ἡ ἐνότης τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου.

Τίνα τὰ αἷτια τῆς Μεταρρυθμίσεως; Ὁ Βολταῖρος, οὐ τὴν κρίσιν πολλάκις προσωπικαὶ ἀντιπάθειαι ἀπεπλάνησαν, μετὰ σαρκασμοῦ χαρακτηρίζει τὴν Μεταρρύθμισιν ὡς προελθοῦσαν ἐξ ἀσημάντου συμφέροντος μοναχῶν, φθονουμένων ἐπὶ τῇ πωλήσει τῶν συγχωροχαρτίων. Δὲν ἐξετάζω τὰ αἷτια τῆς ἀντιπαθείας τοῦ μεγάλου παραβάτου τοῦ Καθολικισμοῦ καθ' ἐνὸς τῶν μεγίστων γεγονότων τῆς ἱστο-

ρίας. Ἄλλ' ὁ Ἀριστοτέλης, ὅστις ἦτο διορατικώτερος τοῦ ποιητοῦ τῆς Αὐρηλιανῆς Παρθένου, ἐτήρησε δ' αἰείποτε ἀξιωματικὴν εὐπρέπειαν, *sine ira et studio* ἐρευνήσας τὰ φαινόμενα τῆς ἱστορίας, μεθ' ὅλους τοὺς εἴκοσι καὶ πλέον αἰῶνας, τοὺς διαχωρίζοντας τὰ δύο ἐγκυκλοπαιδικώτατα ταῦτα πνεύματα, ἐρμηνεύων τὸ φαινόμενον τῶν ἐπαναστάσεων ὀρίζει αὐτὰς ὡς γινομένας οὐ περὶ μικρῶν, ἀλλ' ἐκ μικρῶν. Οὕτω καὶ ἡ Μεταρρύθμισις ἔσχε μὲν φαινομενικὴν αἰτίαν τὴν ἀπληστίαν τοῦ Παπισμοῦ καὶ τῶν ἀκολουθῶν αὐτοῦ, πωλούντων συγχοροχάρτια ψυχῶν τοῖς χωρικοῖς τῆς Γερμανίας ἀντὶ τιμῆματος, ἀλλὰ πράγματι ἦτο ἡ ἐκδήλωσις τοῦ ποικίλου ἐκείνου καὶ μακροῦ ἀγῶνος, τοῦ ἀπ' αἰῶνων ὑφισταμένου ἐν τῇ συγκρούσει Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας, παραδόσεως καὶ ἐλευθερίας, κύρους καὶ ἐρεῦνης, καὶ ἧς ἡ ὑψίστη παράστασις εἶνε ἡ ἐποποιία τῆς Θείας Κωμωδίας, ἐν ἣ συγκρούσει ἠγωνίσθησαν κατὰ πρῶτον οἱ μεταρρυθμισταὶ καὶ οἱ καλλιτέχναι τῆς Ἀναγεννήσεως.

Ἡ ἀρχουσα ἰδέα ἐν τῷ Φαῦστῳ εἶνε ἡ ἀρχὴ τῆς Μεταρρυθμίσεως.

Ὁ Φαῦστος εἶνε τὸ νεώτερον πνεῦμα, συγκρουόμενον πρὸς τὸ ἀρχαῖον, τεῖνον γὰ χεираφστηθῆ ἀπὸ τῶν τύπων, ἡ ἀποθέωσις τῆς ἐρεῦνης, τῆς σκέψεως καὶ τῆς ἀμφιβολίας. Τὸ δράμα αὐτοῦ εἶνε ἡ συμβολικὴ ἐποποιία τῶν νεωτέρων χρόνων. Ἡ σοφία τῶν βιβλίων εἶνε νεκρά, καὶ μόνον εἶνε θαλερὸν τὸ δένδρον τῆς ζωῆς. Ἐν τούτῳ κεῖται πᾶσα γνῶσις. Καὶ ἡ Μεταρρύθμισις μετὰ τοῦ Φαῦστου κλείει τὰς δέλτους τῶν παραδόσεων, ζητοῦσα τὴν ἀληθῆ ζωὴν καὶ δράσιν ἐν τῷ ἐλευθέρῳ ἀτόμῳ καὶ τῇ αὐτονόμῳ κοινωνίᾳ, ἀντὶ τῆς ἀποκαλύψεως κηρύττουσα τὸν λόγον ὡς δημιουργικὴν ἀρχὴν τῆς ἱστορίας, τὴν δὲ σκέψιν τοῦ ἀνθρώπου ὑπερτέραν πάσης παραδόσεως καὶ παντὸς κύρους.

Τί ἐσκόπει ἡ Μεταρρύθμισις; ἦτο ἐθνικὴ ἐπανάστασις τῆς Γερμανίας κατὰ τοῦ Παπισμοῦ, συνέχεια τῶν παλαιῶν ἀγῶνων Γουέλφων καὶ Γιβελλίνων, Πάπα καὶ Αὐτοκράτορος, οὐχὶ ἀπαξ ἐκδηλωθεῖσα κατὰ τὸν μέσον Αἰῶνα ἐν ταῖς σχέσεσι τῆς παπικῆς ἑδρας πρὸς τὸ ἄγιον γερμανικὸν κράτος; Ἡ Διαμαρτύρησις δὲν ἐξεπροσώπει γερμανικὸν ἐθνικὸν χαρακτῆρα· ἡ χριστιανικὴ ἐνότης, ἀντιπροσωπευομένη διὰ τοῦ Καθολικισμοῦ, ἦτο λίαν ἰσχυρὰ ἐν τῇ συνειδήσει τῶν λαῶν τῆς Εὐρώπης, ὁ δὲ Λούθηρος, ὅτε ἀπὸ τῶν πυλῶν ἐκκλησίας τινὸς τῆς Βιττεμβέργης ἔσχιζε τὰς βούλλας Λέοντος τοῦ Δεκάτου καὶ ἀπήγ-

γελλε τὰς περιωνύμους αὐτοῦ θέσεις, δὲν ἐλάλει μόνον ἐξ ὀνόματος τοῦ γερμανικοῦ λαοῦ, οὐ ἢ πολιτικὴ σημασία ἦτο ἀμφίβολος, ἀλλ' ἐξ ὀνόματος τῆς ἐξεγερθείσης χριστιανικῆς συνειδήσεως. Ἐντεῦθεν ἡ φωνὴ τοῦ μοναχοῦ τοῦ *Eisleben* ἀπήχησε καθ' ἅπασαν τὴν Εὐρώπην, θεωρηθεῖσα ἀπὸ τῆς πρώτης ἐπὶ τῆς σκηνῆς ἐμφανείας αὐτοῦ εὐρωπαϊκὸν γεγονός, ἥκιστα δὲ μεμονωμένη διαμαρτύρησις τοῦ γερμανικοῦ ἔθνους κατὰ τῆς ρωμαϊκῆς Ἑδρας. Κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Λουθήρου ὑφίστατο μεγίστη πνευματικὴ ἐνότης καὶ ἀλληλεγγύη μεταξὺ λαῶν καὶ ἡγεμόνων, καὶ ἰδίᾳ τῶν ἐξεχουσῶν τάξεων τῆς κοινωνίας, συνδεομένων διὰ τῆς λατινικῆς γλώσσης καὶ τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας. Ἐντεῦθεν ἡ Μεταρρύθμισις, ἡ παράκλητος αὕτη νέα ἰδέα, ὑπὲρ ἧς τοσοῦτοι ἀπανταχοῦ τῆς Εὐρώπης ἠγωνίσθησαν καὶ ἐμαρτύρησαν ἥρωες τῆς σκέψεως, κατενοήθη ἀπὸ τῆς πρώτης στιγμῆς τῆς ἀνακηρύξεως αὐτῆς ὑπὸ τῶν πλείστων λαῶν. Ἐρρίκος Ὁγδοος, ὁ ἐξ Ἀγγλίας, προέβη εἰς θεολογικὰς συζητήσεις πρὸς τὸν Λούθηρον· καὶ ἐξ ἄλλων δὲ χωρῶν τῆς εὐρωπαϊκῆς ἡπείρου συνέδραμον ἢ ἀντέστησαν εἰς τὸ ἔργον αὐτοῦ ἄνευ διακρίσεως φυλῆς ἢ ἐθνικότητος.

Τὸ σπέρμα τῆς Μεταρρυθμίσεως εἶχε ριφθῆ ἀπὸ καιροῦ ἤδη ἀνὰ τὴν Εὐρώπην· ἀλλ' οὐδεμία χώρα παρεῖχε προσφυέστερον πρὸς βλάστησιν ἔδαφος ὅσον ἡ Γερμανία. Οὐδεὶς λαὸς κέκτηται ἰσχυρότερον τοῦ γερμανικοῦ τὸ ὀρμέφυτον τῆς ἀτομικότητος· ἡ δὲ Μεταρρύθμισις σκοπὸν προτίθετο τὴν διαμαρτυρίαν τοῦ ἀτόμου κατὰ τῆς παραδόσεως, τὴν ἐξέγερσιν τῆς ἐλευθέρας συνειδήσεως κατὰ τῆς ἀποκαλύψεως. Ἡ χώρα ἐκείνη, ἥτις προηγουμένως διὰ τῶν τιμαριωτικῶν ἰδεῶν συνετέλει εἰς τὴν διάλυσιν τῆς βεβιασμένης πολιτικῆς τῆς Εὐρώπης ἐνότητος, τῆς ὑπὸ Καρόλου τοῦ Μεγάλου ἐγκαινισθείσης, ἥτις ἐπίσης διεμαρτυρήθη κατὰ τῆς ἀπολύτου χριστιανικῆς ἐνότητος τοῦ Χιλδεβράνδου, προσβάλλει αὐθις τολμηρότερον καὶ θετικώτερον τὴν καθολικὴν ἐνότητα, προβάσαν εἰς τὰ ἄκρα καὶ τείνουσαν ν' ἀπορροφήσῃ ἐν ἑαυτῇ τὰ πάντα. Οὕτως ἡ Μεταρρύθμισις, ἀποτυχοῦσα ἐν Ἰταλίᾳ ἐπὶ τῆς πυρᾶς τοῦ ἐκ Βρεσκίας Ἀρνόλδου, ἐν Γαλλίᾳ διὰ τῆς καταστροφῆς τῶν Ἀλβιγηνσίων, πυρποληθεῖσα ἐν Βοημίᾳ μετὰ τοῦ Οὐσσίου, κωλυθεῖσα ν' ἀναπνεύσῃ ἐν Ἰσπανίᾳ ὑπὸ τῶν Ἱερεξεταστηρίων, ἐκδηλοῦται μετ' ἀκατασχέτου ὀρμῆς ἐν Γερμανίᾳ· καὶ ἤδη, προσβάλλουσα τὴν ἀπόλυτον καθολικὴν ἐνότητα, διέσπα τοὺς κρίκους τῆς

παραδόσεως, τῆς ἐκπροσωπούσης τὴν δουλείαν καὶ ἀπελευθερούσης τὸ πνεῦμα. Ἡ ἐνότης αὕτη ἢ καθολικὴ ὑπέθαλπε τὴν ἀκίνησίαν καὶ ἐκώλυε τὴν ἐκδήλωσιν τῆς ἐλευθέρως σκέψεως τῶν ἀτόμων καὶ τῶν λαῶν. Ἀλλὰ διὰ τῆς Μεταρρυθμίσεως, διασπασθείσης ἐν τῇ ἐνεργείᾳ τοῦ πνεύματος, ἐξ ἧς διέτρεχε κίνδυνον κοινωνικῆς ἀποκρυσταλλώσεως ἢ Εὐρώπῃ, ἀναπτύσσεται μετὰ τῆς προσωπικῆς καὶ ἢ ἀρχῆ τῆς ἐθνικῆς ἀτομικότητος, ἀφετηρία καθισταμένη τῆς νέας ἱστορικῆς δημιουργίας.

Ἡ Μεταρρύθμισις σκοπὸν προτίθετο κατὰ πρῶτον τὴν χειραφέτησιν τῆς θρησκευτικῆς συνειδήσεως. Περὶ σκοπιμωτέρας κοινωνικῆς διοργανώσεως, περὶ πολιτικῆς τάξεως καὶ εὐκοσμίας δὲν εἶχεν ἀποστολήν· οὐδ' ἠσθάνθη τὴν ἀνάγκην. Ἐν τῇ τότε καταστάσει τῶν πραγμάτων ἢ Μεταρρύθμισις, τιθεμένη εἰς τὸ μεταίχμιον δύο πολεμίων δυνάμεων, τῆς πνευματικῆς καὶ τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας, ἤθελεν ὑποστῆ πλῆρες ναυάγιον. Καθῆκον εἶχε νὰ ἀνταγωνισθῆ κατὰ τοῦ ἰσχυροτέρου, κατὰ τοῦ ἐπικινδυνωτέρου ἐχθροῦ τῆς κοινωνικῆς προόδου· οὗτος δ' ἦτο ἢ ἀπόλυτον κράτος ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων διεκδικούσα παπικὴ ἐξουσία, ἐν τῷ κατ' αὐτῆς δὲ δυσχερεῖ ἀγῶνι ἐνόει, ὅτι εἶχεν ἀνάγκην τῆς συνδρομῆς τῶν κοσμικῶν ἡγεμόνων. Ἀλλ' ἐκτὸς τούτου οἱ πλείστοι τῶν μεταρρυθμιστῶν, καὶ ἰδίᾳ ὁ Λούθηρος, ἦσαν ἐπίσης κατειλημμένοι ὑπὸ τοῦ χριστιανικοῦ πνευματισμοῦ, ὅσον καὶ οἱ Καθολικοί, ἐζήτουν δὲ μόνον νὰ καταρρίψωσι τὸ ἀπόλυτον κράτος τοῦ Πάπα καὶ τὸ ἀλάθητον τῆς Ἐκκλησίας. Ὁ κορυφαῖος τῆς Μεταρρυθμίσεως, ἐπικαλούμενος τὴν συνδρομὴν τῶν κοσμικῶν ἡγεμόνων ἐν τῷ ἀγῶνι αὐτοῦ καὶ συμμορφούμενος πρὸς τὸ πνεῦμα τῶν καιρῶν, ἀποφαίνεται ὑπὲρ τῆς καθεστηκυίας ἐξουσίας ἄνευ ὄρων· οὐδὲ διστάζει ν' ἀποκηρύξῃ τὴν ἐκραγεῖσαν τότε κοινωνιστικὴν ἐξέγερσιν τῶν Χωρικῶν τῆς παραρρηνίου Γερμανίας, ὑποστηρίζων τὸ ἀπόλυτον κύρος, αὐτὸ τὸ ἀναμάρτητον τῆς Πολιτείας. Αὕτη κέκτηται κατωτέραν ἐν τῇ κοινωνίᾳ ἀποστολήν, εἶνε δημιούργημα τῶν ἀναγκῶν καὶ τῆς ἀσθενείας τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, ἀναπόφευκτον δὲ σωφρονιστικὸν καθεστῶς πρὸς κάθαρσιν καὶ εἰρήνην τῆς κοινωνίας· ἢ πολιτικὴ ἐξουσία δὲν βασιζέται ἐπὶ τῆς χριστιανικῆς χάριτος, ὁ δὲ κόσμος, κακίας ἀνάπλεως, πρέπει νὰ διέπηται ὑπὸ τῆς βίας· ὁ λαὸς ὁμοιάζει πρὸς ὄνον, δυνάμενος νὰ ὀδηγηθῆ μόνον διὰ τῆς μάστιγος. Τούτου δ' ἕνεκα

ὁ Θεός, καλῶς τοῦτο γινώσκων, παρέσχε τοῖς ἡγεμόσιν οὐχὶ οὐρανὸν ἀλώπεκος, ἀλλὰ ξίφος, ὃ περ πρέπει νὰ ᾔνε αἰείποτε αἰμοσταγές.

Τοιαύτη εἶνε ἡ περὶ δικαίου καὶ πολιτείας θεωρία τοῦ προφήτου τῆς Μεταρρυθμίσεως. Ἴνα ἀποδείξῃ ἀφοσίωσιν πρὸς τὴν καθεστηκυῖαν κοινωνικὴν καὶ πολιτικὴν τάξιν δράττεται πάσης εὐκαιρίας. Ἀναθεματίζων τὴν ἐξέγερσιν τῶν Χωρικῶν ἢ τῶν Ἀναβαπτιστῶν, κηρύττει ὁ ἀκάθεκτος ἀνὴρ ἀπόλυτον ὑποταγὴν εἰς τὴν κοσμικὴν ἐξουσίαν, ἔστω καὶ ἂν αἱ ἀποφάσεις αὐτῆς ᾔνε ἀδικοὶ. Μὴ δὲν ἔπραξε τοιοῦτό τι καὶ ὁ Ἰησοῦς Χριστός; Ὁ σταυρὸς εἶνε τοῦ Χριστιανοῦ τὸ δίκαιον. Ὁ θέλων νὰ ᾔνε τοιοῦτος καθῆκον ἔχει νὰ ὑποφέρῃ· εἶνε μάρτυς ἐπὶ τῆς γῆς καὶ διὰ τοῦτο ἄς ἐπιτρέπη νὰ κλέπτηται, νὰ τυραννῆται, νὰ φονεύηται. Τοιαύτη εἶνε ἡ πολιτικὴ θεωρία τοῦ Λουθήρου, ἀποδεξαμένου τὸ κοινωνικὸν καὶ πολιτικὸν καθεστῶς τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ καὶ παραγνωρίσαντος τέλεον τὴν ἐν τῷ βίῳ σημασίαν τῆς κοινωνικῆς καὶ πολιτικῆς ἐλευθερίας, αὐτῶν τῶν στοιχειωδεδεσμάτων θεσμῶν τοῦ ἀνθρωπίνου δικαίου.

Ἄλλ' ἡ ἀρχὴ τῆς πολιτικῆς ἐπαναστάσεως, ἣν μετὰ τοσοῦτου κατεπολέμησε πάθους, ἀπέρρεεν ἀπ' αὐτοῦ τοῦ πνεύματος τοῦ ὀρησκευτικοῦ αὐτοῦ κηρύγματος. Ὁ ἀποστάτης ἦρως τοῦ γερμανικοῦ κόσμου οὐδαμῶς κατενόησε τοῦτο. Παρέδωκε τὸ πνεῦμα τῷ Κυρίῳ, χωρὶς νὰ κατανοήσῃ τὰς διαστάσεις, ἄς ἔμελλε νὰ λάβῃ σὺν τῷ χρόνῳ ἡ διδασκαλία αὐτοῦ. Κηρύττων ὁ Λούθηρος τὴν χειραφέτησιν τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τῆς πνευματικῆς παρβασιλείας τῆς Ἐκκλησίας ἐλησμόνει, ὅτι κατ' ἀνάγκην ἡ ἐλευθερία αὕτη θάττον ἢ βραδύτερον ἔμελλε νὰ ἐκδηλωθῇ καὶ ἐν τῇ Πολιτείᾳ. Οὕτως ἡ ὀρησκευτικὴ διαμαρτύρησις καθίστατο ἡ πρώτη πράξις τοῦ μεγάλου κοσμοϊστορικοῦ δράματος τῶν νεωτέρων χρόνων· ἦτο ἡ χειραφέτησις τῆς ὀρησκευτικῆς συνειδήσεως τῶν λαῶν, προάγγελος εὐρυτέρας κοινωνικῆς καὶ πολιτικῆς χειραφετήσεως.